

Порівняння концепцій (доктрин) з практики ВС з принципами тієї чи іншої галузі права може стати тим стартовим пунктом, з якого можна розпочати знайомство студентів з цим доволі неординарним правовим явищем. Так, між цими двома поняттями є певний логічний зв'язок, адже концепції (доктрини) теж є своєрідними принципами, алгоритмами дії, які декларує і якими користується у своїй діяльності Верховний Суд. Отже, власне порівняння:

1. Галузеві принципи пронизують всю галузь, кожна норма якої так чи інакше є (чи повинна бути) втіленням певного принципу. Концепції (доктрини) ВС не є такими «спільнокореневидами» для всіх норм галузі, однак вони мають зв'язок з конкретною галуззю права, оскільки сформульовані при розгляді спорів певної галузевої належності (трудових спорів, цивільно-правових тощо), відтак відображають специфіку галузі.

2. Галузеві принципи, як правило, мають позитивний характер, оскільки є відображенням тих цінностей, на яких збудована та чи інша галузь права (наприклад, засади добросовісності, справедливості, розумності у цивільному праві). Доктрини (концепції), за нашим спостереженням, навпаки, як правило, пов'язані з певними негативними явищами, для боротьби з якими Верховний Суд і формулює ту чи іншу концепцію. Хоча сама по собі концепція є позитивною цінністю, адже метою її існування і застосування є відновлення справедливості, боротьба зі зловживаннями, нечесністю, недобросовісністю, «схемами» тощо. Так, концепція фраздаторного правочину [11] є дієвим інструментом боротьби з нечесними боржниками та відомою практикою «переписування майна на тещу»; концепція прихованого працевлаштування (deemed employment) покликана побороти ухилення від сплати належних платежів, пов'язаних з трудовими відносинами тощо [12].

3. Галузеві принципи позначають бажані напрями розвитку певної галузі права, як для законодавця, так і для суб'єктів права чи правозастосовної діяльності. Натомість доктрини (концепції), які напрацьовує Верховний Суд у своїй практиці, часто окреслюють і відсікають саме негативні, небажані напрями, корегують їх (див. пункт 2). Тим самим доктрини уможливають втілення в життя галузевих принципів.

4. Галузеві принципи можуть бути закріплені законодавчо, що, однак, не позбавляє науковців можливості формулювати і інші принципи, що прямо не названі в законодавстві. Натомість, доктрини (концепції), як правило, не виписані законодавчо і здебільшого, ще не встигли отримати наукове осмислення. Формою їх існування і втілення є судова практика, саме на неї і через неї вони і чинять активний вплив.

Концепції (доктрини) – потужний правовий інструмент, що здатний активно змінювати існуючу юридичну практику й руйнувати «схеми», які існували десятиліттями.

Концепції, які напрацьовує Верховний Суд у своїй практиці – новий і дуже цікавий правозастосовний механізм. Втім, як правило, більша частина усіх існуючих на сьогодні концепцій стосуються саме цивільно-правових питань. Втім, Верховний Суд застосовує концепції і при вирішенні трудових спорів. Так концепція прихованої зайнятості (deemed employment) була запозичена із рекомендацій МОП і застосована Верховним Судом для розмежування трудових і цивільно-правових відносин. Складність спорів вказаної категорії полягає не лише в тому, що існують відносини, які перебувають на межі між трудовими і цивільно-правовими (наприклад, фріланс), але насамперед тому, що часто трудові відносини навмисно маскуються під цивільно-правові.

Так, у постанові від 30 березня 2021 р. № 380/1563/20 Верховний Суд застосував концепцію прихованого працевлаштування, зокрема її розуміння, що

викладене у Рекомендаціях про трудове правовідношення № 198 Міжнародної організації праці. Згідно них, зокрема, ознаками трудових правовідносин є «підпорядкованість» та «залежність». «Підпорядкованість» має місце якщо 1) робота виконується відповідно до вказівок та під контролем іншої сторони; 2) існує інтеграція працівника в організаційну структуру підприємства; 3) виконується виключно або переважним чином в інтересах іншої особи; 4) виконується працівником особисто; 5) виконується відповідно до графіка або на робочому місці, яке вказується або погоджується стороною, яка її замовила; 6) має характерну тривалість/продовжуваність; 7) вимагає особисту присутність працівника; 8) передбачає надання інструментів, матеріалів та механізмів стороною, яка є замовником [13]. Відтак, Суд зазначив, що незважаючи на підписання сторонами цивільно-правової угоди, між сторонами існували саме трудові правовідносини [13]. Верховний Суд звернув увагу на те, що виконувалась конкретна трудова функція – сестри медичної зі стоматології, робота мала не індивідуально-визначений характер, а надавалась в процесі виконання трудової функції (тобто не мала кінцевого результату, а носила системний, постійний характер) [13].

Як видається, дана концепція відповідає вище виокремленим особливостям, що притаманні усім концепціям загалом. Так, вона відображає специфіку трудового права, зокрема позначаючи один з найбільш конфліктних і проблемних моментів; спрямована на боротьбу з ухиленням від належного оформлення трудових відносин, є інструментом подолання доволі поширеної схеми такого ухилення.

Не є окремою концепцією (принаймні, не названа такою), але втім, стосується концептуальних питань висновків ВС щодо специфіки застосування ст. 9 КЗПП України (недійсність норм трудового договору). Так, у Постанові ВС від 22 травня 2019 р. у справі № 757/49315/16-ц [14] виникло питання стосовно можливості визнання трудового договору недійсним з підстав, передбачених ч. 5 ст. 203 ЦК України (правочин, що не був спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним). У цьому рішенні ВС наголошує на тому, що норми цивільного права про умови дійсності і наслідки недійсності правочину не підлягають застосуванню для регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з укладенням трудового договору [14].

З одного боку це видається досить обґрунтованим. Так, адже концепції недійсності договору в цивільному і трудовому праві значно різняться. В трудовому праві єдиною підставою недійсності трудового договору є погіршення становища працівника порівняно з законодавством України про працю. В цивільному ж праві існує значно ширша свобода договору і підстав для недійсності правочину є досить багато. Таким чином і справді концепції недійсності в обох цих галузях не можуть бути схожі і взаємозамінні, не повинні застосовуватись за аналогією. Водночас, ВС, постановивши рішення в цій конкретній справі, жодним чином не розв'язав правову проблему, що і призвела до виникнення даного спору. Більше того, Верховний Суд констатує наявність прогалини, забороняє використовувати аналогію з цивільним законодавством для її вирішення і зупиняється на тому. Цікаво, що ситуація яка і стала підставою судового спору досить схожа на ті, в яких Верховний Суд вдавався до формулювання нових концепцій (доктрин), зокрема, щоб усунути можливість зловживання правом чи іншої недобросовісної поведінки.

Як видається, в подібних справах існує потреба для формулювання нової концепції, адже норми трудового права в частині визнання недійсним трудового договору спрямовані виключно на унеможливлення погіршення становища працівника і не враховують всього різноманіття можливих випадків, зокрема і тих, що пов'язані з різного роду зловживанням правом.

Концепції, сформульованих Верховним Судом при розгляді і вирішенні трудових спорів наразі є набагато менше, аніж тих, що сформульовані в цивільно-правових спорах. Це

можна пояснити, зокрема і тим, що саме в цивільно-правових відносинах частіше зустрічається зловживання правом, а концепції (доктрини) і є одним з методів боротьби з цим явищем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лазебний Л. Фраудаторний правочин як новий тренд судової практики. Юридична газета. 7 червня 2021. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/fraudatorniy-pravochin-yak-noviy-trend-sudovoyi-praktiki.html>
2. Трохи про приватне право. Телеграм-канал судді Верховного Суду Василя Крата. URL: <https://t.me/glossema>
3. Крат В. Трохи про приватне право у судовій практиці 2022 URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Glossema_2022.pdf?fbclid=IwAR21Hpdw8YKtIVCwex26NF3qDddn2XzQ9YDnHAen48JCSx807XCTkjbF7VU
4. Крапивін Є. Доктрина «Inevitable discovery» по-українськи: як Верховний Суд розширює межі допустимості доказів у кримінальному провадженні. Портал Justtalk. URL: <https://justtalk.com.ua/post/doktrina-inevitable-discovery-po-ukrainski-yak-verhovnij-sud-rozshiryue-mezhi-dopustimosti-dokaziv-u-kriminalnomu-provadhenni>
5. Білецька Л. Правочин на шкоду кредиторам. *Закон і Бізнес*. 19.01.2023. URL: <https://zib.com.ua/ua/154493.html>
6. Верховний Суд застосував доктрину «uberrima fides» і стандарт розумного повідомлення про ризик. Прес-служба Верховного Суду. Юридична газета. 26 березня 2021. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/verhovnij-sud-zastosuvav-doktrinu-uberrima-fides-i-standart-rozumnogo-povidomlennya-pro-rizik.html>
7. Величко Д. Концепція процесуального естопелю в господарському судочинстві в огляді правових позицій Верховного Суду. Портал Вищої школи адвокатури НААУ. 10.04.2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/konceptsiya-procesualnogo-estopeliu-v-gospodarskomu-sudocinstvi-v-ogliadi-pravovix-pozicii-verhovnogo-sudu>
8. Ясинська М. Заборона суперечливої поведінки: коли суди застосовують доктрину venire contra factum proprium. Юридична практика. № 19-20 (1220-1221). URL: <https://pravo.ua/articles/superechlyvi-zaborony/>
9. Попов О. І. Правова доктрина та її застосування Верховним Судом України при перегляді судових рішень у цивільних справах. Проблеми законності. 2016. Вип. 132. С. 83–90 URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/233584159.pdf>
10. Юрченко Р. Зняття корпоративної вуалі в Україні. Юридична газета online. 25 червня 2020. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/znyattya-korporativnoyi-vuali-v-ukrayini.html>
11. Пархоменко А. Не по правочину. Юридична газета. № 11–12 (1210–1211). URL: <https://pravo.ua/articles/ne-po-pravochynu/>
12. Семенова М. Актуальні позиції Верховного Суду в трудових спорах. Юрист & Закон. № 45. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA015222
13. Постанова КАС у складі Верховного Суду від 30 березня 2021 р. № 380/1563/20 провадження № К/9901/33340/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95904412>
14. Постанова КЦС у складі Верховного Суду від 20 листопада 2019 р. у справі № 295/8991/17 провадження № 61-41341св18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85868744>